

CONVERSATIO YA DA EDEBİYATTA İNSAN SESLERİ

Prof. Dr. Mine Özyurt Kılıç*

“Başlangıçta söz vardı!”

Öyle mi gerçekten? Humanist felsefenin kurucularından Erasmus’un çevirisine göre başlangıçta ‘conversation’ yani konuşmak ve karşılıklı sohbet etmek vardı. Batı edebiyatının kadim kaynaklarında, başlangıçta, Latince’de birlikte yaşamak, aynı yerde durmak, yoldaşlık¹, yarenlik etmek anlamına gelen ‘conversari’, yani karşısında kendi dilini anlayacağını öngördüğü benzerine konuşmak eylemi vardır. İnsanı, kurumların, dogmanın ağından kurtardığı çıplak halini kutlayan humanist bakış, insanı insanla başlatan ve insana emanet eden humanitasta, başlangıçta birlikte söylemek imgesi mi vardı o halde? Ölçüsü insan olan insanın sözü vardı başta; o yüzden der *Deliliğe Övgü*’sünde: “Kendinden nefret eden insan başka bir insanı sevebilir mi hiç!” (Erasmus, 2010: 72).² İnsan insanla...

Edebiyat insanın insanı arayışı, ona seslenişi, o karşılaşmayı aramasıyla ilgilidir en çok! Edebiyat, insani bilimlerin, *humanitas civitasın*, belkemiği; insanın ruhunu, düşünüş biçimini, çevresiyle kurduğu bağları, yaşam biçimlerini, tarihsel uzamı içinde, belli bir düzen ve estetik içinde sunan belgeler; varlığımızı, iç bilgimizi onamak, aktarmak, dışa vurmak üzere ürettiğimiz belgeler. Buraya bakarak yeniden içe döndüğümüz, sesler bütünü.

* Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, mine.ozyurtkilig@asbu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6309-3003>

1 Wayne Booth da *The Company We Keep: An Ethics of Fiction* adlı çalışmasında edebiyatı “Kitap en iyi dosttur.” düşüncesinden hareketle okur ile yazar arasındaki ilişkiyi ortaklık, dostluk, yoldaşlık ve yarenlik kavramları üzerinden betimler (Booth, 1988: 171-173).

2 Savaş insanlara değil, insanlıkla ilgisi olmayan canavarlara yakışır. Öylesine olağanüstü bir çlgınlıktır ki, şairler onu intikam tanrıçalarının gönderdiği hükmederler (Erasmus, 2010: 178).

Latince eğitiminden sonra felsefe okuyup edebiyat estetiği ve eleştirisinde yöntem, amaç ve kapsam üzerine uzun soluklu düşünceler derleyen Nermi Uygur, *İnsan Açısından Edebiyat* (1977) adlı eserinde şöyle diyor: “Gerçekte insana özgü birlikte-yaşama biçiminin, insana en çok yakışan yaşama-dünyasının gerekli yapıcılarından biridir edebiyat” (1977: 161). Bunu bazen ne kadar başaramadığımızı gözlediğimiz bu savaşı günlerde, “insanı insana yaklaştıran, insan birleştiricisi” (1977: 160) dediği edebiyatı, “insan için olan, insana sunulan, insancı bir insan ortamı” (1977: 12) olarak betimlerken de edebiyatın insanın insanca seslenişi olduğu düşüncesini zenginleştiriyor.

O halde, “başlangıç” üzerinden yeniden bir tanım sunmak isterim: Edebiyat insanın conversation arayışını sözle resmedendir.

Robinson Crusoe, ıssız adada, bir başına, önce hayatta sonra akli başında kalmaya çabalarken batan gemiden işine yarayacak birkaç şey çıkarmaya baktığı sahnede, içi hem gümüş hem de altın para dolu üç kocaman çanta bulduğunda bu paranın artık hiçbir işe yaramadığını düşünmekle yetinmez, ona seslenir, onunla konuşur: “Ah niceleri uyutan seni afyon! Neye yararsın şimdi! Hiçbir değer yok şimdi, eğilip almam bile yerden seni!” (Defoe, 1920: 73).

Konuşup dertleşeceği bir Allah'ın kulu da yoktur: “Ne konuşacak ne teskin edecek biri var yanımda!” (Defoe, 1920: 86). Bu yalnızlığının içinden, 30 Eylül 1659 günü, 9 derece 22 dakika kuzey enleminden, mürekkebi bitinceye dek saçma da olsa yazacak, bir ses verecektir: “Ben, zavallı, sefil Robinson Crusoe, korkunç bir fırtına, ‘Umutsuzluk Adası’ dediğim buraya vurdu gemimi ve beni; ölüyordum az daha.” diye anlatır kendini günlüğe. 30 Eylül 1660’ta, tam bir yıl sonra, mürekkebi artık iyiden iyiye azalınca dek...³

Belki edebiyatta insanın konuşma, seslenme, anlatma, duyurma ihtiyacını en güzel anlatan sahnelerden biri de yine bu eserde yer alır. Yine bir fırtına çıkmıştır ve Robinson yine derbeder olmuştur. Çalı çırpıdan kendine zar zor bir kano yapıp kıyıya varır ve yorgunluktan derin bir uykuya dalar. Bu derin uykudan şu seslere uyanır: “Robin, Robin, Robin Crusoe, zavallı Robin Crusoe! Neredesin sen Robinson Crusoe? Neredesin? Nerelere

3 Robinson Crusoe’nun tuttuğu günceye bu tema ekseninde bakınca elbette günce türünü bir iç dökme, ses verme aracı olarak düşünür, uzun yıllar yanındaki bir tek kişiye bile içini dökemeyen, epeyce de geç konuşan bir genç kız olduğunu yazdığı ciltler dolusu günlükten öğrendiğimiz Anais Nin’i, günce ile komşu olan otobiyografi türünde iç dünyasına ses veren Janet Frame’i, bir döneme, modernizme, yaşantısına ve eserlerine ışık tutan günceleriyle Virginia Woolf’u ve elbette güncesiyle söyleşen Oğuz Atay’ı hatırlarız.

düşün sen!” (Defoe, 1920: 188). Bu sesin sahibi Robinson’un parmağına konup gagasıyla yüzüne yaklaşır ve haykırır yine: “Zavallı Robinson Crusoe? Neredesin sen? Nerelere düşün sen? Nasıl geldin buraya?” (Defoe, 1920: 188). Papağanı Poll’dur bu! Romanı yazan Defoe, Robinson’un bunca yalnız kalmasına dayanamaz ve neredeyse anlatının ortalarında, yakarışlara hiç mi hiç cevap vermeyen tanrıdan başka bir varlık daha ekler metne. Bölüm bir kez daha Robinson’un, bize “dürüst ve çok hoşsohbet yaratık” diye takdim ettiği Poll’un sesini duyup şaşırmasıyla son bulur: “Zavallı Robinson Crusoe” (Defoe, 1920: 196). “O kadar sevdim ki resmini, işte bugün konuştu benle”⁴ der gibidir; sonunda Robinson “Beni görünce aşırı mutlu olmuştu” (Defoe, 1920: 238) diye anlatırken taklit edenin Poll mü yoksa Robinson mu olduğunu düşünmeden edemeyiz! Yapayalnızlığında ona “sempati” ile seslendiğini düşlediği bir varlığın olmasından duyduğu sevinci Poll’e yükler. Poll Robinson’u, Robinson Poll’ü taklit etmeye başlamıştır artık. Yerli bir insan cuma günü gelip “Cuma” adını alıncaya ve Robinson’a “efendimiz” demeyi öğreninceye dek! Defoe’nun para kazanmak, yeni ham maddeler bulmak üzere denizaşırı yollara çıkan tüccarları, şefkat dolu sesler kadar itaatkâr sesleri de imgelerler! Öyle ki Robinson’un dilini hemen öğrenen Cuma, artık ondan hiç ayrılmak istemez, “Hadi sen de kendine bir kano yap da dön evine” lafını duyunca ağlamaya başlar: “Sen al beni vurmak öldürmek ama yok ben yine de gitmek”; “yok ben gitmek” (Defoe, 1920: 298). Artık seslenişler sevgi sözlerine dönüşmüştür. Bölüm Defoe’nun aralarında oluşan bağın “sevgi” olduğunu adlandırmasıyla biter. Elbette bu Cuma’nın Robinson’a sevgisi olarak anlatılır ki bu sömürgeci/sahip Robinson üzerine, bir *homo economicus* olarak Robinson üzerine çok şey yazıp söylendi ama bana kalırsa Defoe’nun *Robinson Crusoe*’su en çok da ıssız sahipsiz ve sessiz bir yeri, ıslı, sahipli ve sesli bir yere çevirmenin hikâyesidir.

Conversare! Edebiyattan insan manzaralarına bakınca, edebiyatta insanın ısa ve sese ihtiyacını duyuran en güçlü ses şu mudur?: “Hişt hişt!”

Birisi arkamdan:

— Hişt, dedi.

Hani bazı kulağımızın dibinde çok tanıdığımız bir ses isminizi çağırırverir. Olur değil mi? Pek enderdir. Belki de kendi kafanızın

4 Robinson’u ıssızlıkta imgelerken Yeni Türkü’nün “Dünyanın Kapıları” (1987) albümünde Meral Özbek’in “Resim” adlı şiirine ses veren şarkıyı ‘*conversatio*’ isteğinin bir ifadesi olarak düşünebiliriz.

içinden sizin sevdiğiniz, hatırladığınız bir ses, ses olmadan sizi çağırmıştır. Olabilir. Dönüp baktım. Yolun kenarındaki daha boyunu bosunu almamış taze devedikenleriyle karabaşlar erik lezzetinde bana baktılar. Nereden gelirse gelsin dağlardan, kuşlardan, denizden, insandan, ottan, böcekten, çiçekten. gelsin de nereden gelirse gelsin! Bir hişt sesi gelmedi mi fena. Geldikten sonra yaşasın çiçekler, böcekler, insanoğulları.

Hişt hişt!

Hişt hişt!

Hişt hişt!

(Abasıyanık, 2002: 39-40).

Gerçekten de “bir hişt sesi gelmedi mi fena”. İnsanın insanı aradığı anlar edebiyata en güçlü imgelerini kazandırmıştır. Cumhuriyet’in yetiştirdiği değerli şairimiz Kemalettin Kamu: “Yıllardır ki bir kılıcım kapalı kında/ Kimsesizlik dört yanımda bir duvar gibi” dediği “Kimsesizlik” şiirinde hasta yatağında susuzluğa razıdır da insansız, ıssız kalmaya yanaşmaz:

Gözlerimde parıltısı bakır bir tasın,
Kulaklarım komşuların ayak sesinde;
Varsın yine bir yudum su veren olmasın,
Başucumda biri bana “su yok” desin de!

(Kamu, 1930: 5).

Bu, bir çağrıya, bir sese kulak kesiliş, canı ve insanı arayış, modern İran şiirinin kurucularından Nima Yuşic’in şiirindeki ana izleklerden biridir; özellikle, politik bir alegori olarak da okunabilecek “Ey İnsanlar” şiirinde:

ey sahildeki mutlu ve şen insanlar!
suda can vermekte biri
tahmin edersiniz nasıldır
bir yoğun, çarpıntılı ve ağır denizde
boyuna kollarını bacaklarını çırpma .../
ama şu an,
birisi boşu boşuna canını kurban etmekte suda!

(Yuşic, 2016: 51)

İnsan insana; şair şaire: “Nima’yı tanımak şiirimde bir dönemeçti; gözlerimi açtı ve “Bak!” dedi bana!” (Celali, 2014: 26) diyen Furuğ Ferruhzad da ustası Nima gibi ses vermek ve ses duymak ister. “Armağan” şiirinde, gelirken yanında sokağın mutlu kalabalığını seyretmek için bir

lamba ve küçük bir pencere getirmesini istediği sevgilisine hitap ederken: “Gecenin sonsuzluğundan sesleniyorum ben/Karanlığın sonsuzluğundan/ Ben gecenin sonsuzluğundan sesleniyorum” der (47). “Yeniden Doğuş” şiirinde de yaşamı betimlerken yine Nima ile aynı yerden bakar insana, insanlığa:

Yaşam belki
Upuzun bir sokaktı bir kadının elinde bir sepetle geçtiği
Belki yaşam
Bir adamın kendini bir dala asarken kullandığı iptir
Okuldan dönen bir çocuktur belki yaşam

Bir sigara içimidir belki iki sevişme arasında
Ya da yoldan geçişi dalgın bir adamın
Hani şapkasını çıkarıp
Bir başkasına anlamsız bir gülümseyişle “iyi sabahlar” dileyen
(Ferruhzad, 1989: 40)

Seslenmek, selamlamak ve duyulmaksa eğer yaşam, peki ya tersi? Kulak verelim sese: “Nobody heard him, the dead man, poor chap”; yani, “Kimse duymadı onu, ölen adamı/ Gene de inliyordu o yattığı yerde:/ Sandığınızdan çok uzaktaydım ben”; üstelik “Not Waving but Drawing”; “el sallamıyordum, boğuluyordum” (Smith, 118). Stevie Smith’in bu şiirinde, anlatıcının sesi, boğulan adamın sesi ve adamın arkasından konuşan insanların sesleri birbirine karışır; kıyıdakilerin adamla ilgili yorumlarını duyarız: “Zavallı, her zaman hoşlanırdı şakadan/ Şimdiyse öldü gitti/ Herhalde su çok soğuktu, kalbi dayanamadı” (118). Nimaca söylersek: “kıyıdaki mutlu ve şen insanlar”, hala duymuyorlardır ölen adamın iniltisindeki anlamı: “Yoo yoo, su her zaman soğuktu/.../Bütün hayatım boyunca çok uzaktaydım ben/ Hem de el sallamıyordum, boğuluyordum” (118).

İnsanın insana, iletişim kurmaya, anlayıp anlatmaya duyduğu ihtiyacı, bütün yaşamını işte bu arayışa adanmış ve savaşın, bir kez daha büyük yıkımlar getirerek yaklaştığını ve geldiğini görünce, başa çıkma gücüne inancını kaybedip yaşamına son veren Virginia Woolf’un *Mrs. Dalloway*’i çok güçlü biçimde verir: Yaşam ve ölüm, iletişim ve sessizlik, kalabalıklar ve yalnızlık üzerinden. Mrs. Dalloway, savaştan çok ağır ruhsal ve zihinsel yaralarla dönen Septimus adlı genç bir adamın yaşamına son verdiğini duyar; ne kadar zaman sonra verdiği partinin ortasına fosfor bombası gibi düşer bu haber; dostları, tanıdıkları, davetlileri salondayken, küçük odaya

çekilip düşünmeye başlar, hayal eder genç adamı: “Kendini pencereden aşağı atmış; dilek çeşmesine para atar gibi—fırlatmış bedenini” diye düşünürken hatırlar:

Bir keresinde Serpentine’a bir şiling atmıştı; bir daha da bir şey atmamıştı. O genç bütün hayatını kaldırıp atıyordu. Onlar yaşamalarını sürdürdursunlar (partiye dönmesi gerekiyordu, odalar kalabalıktı hala, gelenler oluyordu). Onlar (bütün gün Bourton’u Peter’ı, Sally’yi düşünmüştü) onlar ihtiyarlayacaklardı. Oysa önemli bir şey vardı; kendini günlük hayatında gevezeliğe boğulan, yalan, düzen içinde bozulan, silinen, gün geçtikçe soysuzlaşan bir şey. İşte o genç bu önemli şeyi korumuştü. Ölüm, bir direnmeydi. Ölüm, iletişim kurma çabasıydı – insanlar gizemli bir şekilde ellerinden kaçan öze ulaşamayacaklarını anlıyorlar, yakınlık uzaklaşıyordu, tat yok oluyordu. Bir kucaklaşma vardı ölümde (Woolf, 1996: 182-183).

İnsan manzaraları, yarenlik arayan, yol arkadaşları arayan, yolları kesişen, ayrılan insanlar: İlk şiir kitabına “Yarenlik” adını veren Rıfat Ilgaz ölmeden iki sene önce yazdığı “Son Şiirim” başlıklı son şiirinde de, Woolf’un yukarıdaki düşüncesi çınlar: “Elim birine değsin/ Isıtayım üşüdüyse/ Boşa gitmesin son sıcaklığım” (Ilgaz, 2004: 2).

Gidenlerle, kalanlarla, insan insana, yan yana, karşı karşıya, peş peşe... Anlatılacak hikâyelerin mayası olan, anlatıya formunu veren insan insanalık... Deli olmamak için anlatan Sait Faik; anlattığı için hayatta kalan Janet Frame; anlatmadığında bir ölüden farksız olduğunu söyleyen ve yaşamla anlatmayı bir tutan Clarice Lispector; öldürülmemek için, hayatta kalabilmek için gecelerce anlatan Şehrazat gibi...

Anlatılanların zemini de insan insanalıkla şekillenmiyor mu? Saklanmak, bulunmak, bulmak için yola çıkmak değil mi koca *İnce Memed*’in başlangıç noktası? Ya da *Ağrıdaki Efsanesi*; sultana karşı duran insanın yanında, yanyana duran insanların, dağlardan gelen kavalın sesine kulak verip yüreklerini, bedenlerini yola koyan insanların kurduğu edebiyat cumhuriyeti! ⁵

Yanyana, karşı karşıya ve birlikte; insan insana... Gılgamış ve Tanrıça İştâr’a rağmen, onu öldürmekten vazgeçip Gılgamış ile dost olan Enkidu, Victor Hugo’da, Jose Saramago’da. Kardeşi Habil’in nerede olduğu

5 Yaşar Kemal, *İnce Memed* (1955), *Ağrıdaki Efsanesi* (1970).

sorulduğunda, “Kardeşimin bekçisi miyim ben!” (Yaratılış, 4-9: 5) cevabını veren Kabil’in insanlık tarihindeki ilk cinayetinde... Ve yine Mark Twain⁶, Mihail Bulgakov⁷, Bernard Noel⁸, Ameli Nothom,⁹ Ursula Le Guin’in¹⁰ Âdem ve Havva anlatısında. Bütün anlamsızlığın, boşluğun ortasında, Godot’nun yokluğunda Vladimir ve Estragon¹¹; yıllar önce yıldızların altındaki öpücüğün anısında can bulan Sally Seton ve Clarissa¹²; Turgut Özben ve Selim’in ışığını ararken, ona “efendimiz” diye seslenen Olric.¹³ Dr. Jekyll ve Mr. Hyde¹⁴, Marlow ve Kurtz,¹⁵ Faust ve Mephisto,¹⁶ Raskalnikov ve Sonya¹⁷, Gas ve Ben, *Gitgel Dolap*’ta birbirine hapis.¹⁸ “Ah nedir ki isim dediğin?” diye soran Juliet’in sesi, soyisimleri yüzünden aşkları trajediye evrilen Romeo Montague ve Juliet Capulet.¹⁹ “Akıl ne; saflık ne; bilgelik ne?” diye sorduran Karagöz ve Hacivat. “Peki ya erdem?” diye fısıldayan Justine ve Juliette.²⁰ Ahmet Mithat’ın insanları, Felatun Bey ve Rakım Efendi; biri ne kadar tembelse öbürü o kadar çalışkan, biri müsrif, tutumlu öbürü. Başka başka eserler, başka başka insanlar! Birbirinden hepten başka saatleri, ayarları, ritimleri ile Nuri Efendi ve Halit Ayaracı!²¹ “Çalikuşu”nun²² Feride’si (Gülbeşeker), anne değilse de anne gibi sevmeyen mi Munise’yi? Jane sevebilir mi hiç Bertha’yı?²³ : Biri alt katta öbürü çatı katında; iki kadın, başka başka; aslında belki yanyana!

Benim de yanımda bir eşim olsa, hadi doktor, hiç değilse bir eş yaratsan bana diye Frankenstein’a yalvaran ucube, görünce herkesin korkup kaçtığı. Dişine göre bir yemek bulmak için karanlıkta dışarı çıkar, arar, yorulur,

-
- 6 *The Diaries of Adam and Eve* (Adem ile Havva’nın Günlükleri): 1904 (Adem’in Günlüğü) ve 1906 (Havva’nın Günlüğü).
 - 7 *The Master and Margarita* (Usta ile Margarita) 1967.
 - 8 *Adam’s Complaint* (Adem’in Şikayeti) 1975.
 - 9 *The Character of Rain* (Yağmurun Karakteri) 2000.
 - 10 *She Unnames Them* (Unlocking the Air and Other Stories içinde yer alır) 1985.
 - 11 Samuel Beckett, *Godot’yu Beklerken* 1952.
 - 12 Virginia Woolf, *Mrs Dalloway* 1925.
 - 13 Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* 1972.
 - 14 Robert Louis Stevenson, *The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*: Dr. Jekyll ve Bay Hyde’in Garip Hikayesi 1986.
 - 15 Joseph Conrad, *Heart of Darkness: Karanlığın Yüreği* 1899.
 - 16 Johann Wolfgang Von Goethe, *Faust* 1808.
 - 17 Fyodor Dostoyevski, *Crime and Punishment: Suç ve Ceza* 1866.
 - 18 Harold Pinter, *The Dumb Waiter: Gitgel Dolap* 1960.
 - 19 William Shakespeare, *Romeo ve Juliet* 1597.
 - 20 Marquis de Sade, *Justine, or The Misfortunes of Virtue: Justine ya da Erdemin Felaketleri* 1791. “Juliette, or Vice Amply Rewarded: Juliette ya da Hakkıyla Ödüllendirilen Kötülük” 1797.
 - 21 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* 1961.
 - 22 Reşat Nuri Güntekin, *Çalikuşu* 1922.
 - 23 Charlotte Brontë, *Jane Eyre* 1847.

dinleneyim derken bir kulübeye yaklaşır; içinde anlamadığı sözcüklerle tatlı tatlı söyleşen çift, Felix ve Agatha. Onları delikten izler; nasıl da ister biriyle böyle olmayı, konuşmayı biriyle, seilmeyi; oysa yaratıcısı bile sırt çevirir onunla başa çıkamayınca. Öyleyse der:

Şimdi söyleyin bana, insanın benden esirgediği acımayı ben niye göstereyim insana? Karşılıklı bir sevgiyi paylaşırsak, ona zarar vermek şöyle dursun, hoşgörüsünün karşılığında şükran dolu gözyaşlarıyla emrine amade olurum. Ama bu artık olanaksız. Yine de çaresiz bir köle gibi boyun eğmeyeceğim. Çektiğim acıların bedelini ödeteceğim. Madem sevgi uyandıramıyorum, korkun benden! (Shelley, 1818: 174-175).

Can can ister, insan yarenlik ister; insan seslenmek ister. Pek çok örneğini fabllarda, bilim kurguda, fantastik edebiyatta, halk edebiyatında, destanlarda, her dönem romanlarda, oyunlarda, şiirde duyarız; yağmura, buluta, rüzgâra, dağlara, yollara, yıllara. Pablo Neruda kaside türünü yeniden yorumladığı *Sıradan Şeylere Kasideler* kitabında, hiç ummadığımız şeylere seslenip yüceltir onları; limonu, arıları, enginarı, sözlüğü, domatesleri, bir çift çorabı ve elbiselerini baş tacı eder: “Sandalyeye asılı beklersiniz öylece/ her sabah kibrimle, aşkım ve umudumla, bedenimle doldurayım diye sizi/.../ İşte bu yüzden/ her gün/ eğilip selamlarım/ kucaklarım sizi, unuttur giderim sonra” (Neruda, 1990: 144, *çeviri bana ait*).

Sadece kıyafetlere mi seslenir şairler? William Blake, fırtınalı bir gecede hasta yatağında yatan bir güle seslenir; yatağını gizli gizli kemiren kurdun yaklaştığını duyurmak ister ona ²⁴. Hayranlıkla izlediği hayvana sorar:

Kaplan! Kaplan! Işık ışık yanıyorsun.

Gecenin ormanlarında korsun.

Bu korkunç simetrini hangi ölümsüz

El cesaret edebildi, ya da hangi göz?

(Blake, 1994: 44).

Behçet Aysan da kelebeğe sorar: “Geceleysin, bir eflatun kelebek çarpa çarpa geceye/ geldi yine pencereye/ kelebek dedim senin de mi kırık kanadın?” (Aysan, 2008: 131).

24 William Blake, “The Sick Rose”, 1794.

Yazar sorar ve seslenir, limona, güle, kaplana, kelebeğe, batı rüzgârına, bülbüle, işçilere, çocuklara, sonbahara ve elbette okuruna. Çocukken başlığından dolayı çok sevdiğim, anlamayı umarak ama pek de anlamadan defalarca okuduğum *Düdüklü Tencere* kitabında soruyordu Metin Eloğlu, her seferinde şiirde düdüklü tencerenin nereye saklandığını soran çocuk okuruna:

Yaşamak istiyorum

Yaşamak istiyorsun

Yaşamak istiyor.

Böyle şiiri olmaz diyeceksin, biliyorum

Ama böyle dünya olur mu?

Böyle barış olur mu?

Böyle hürriyet olur mu? Böyle kardeşlik olur mu? Biliyorum ki katlanıver diyeceksin;

Ama böyle yaşamak da olur mu?

(Eloğlu, 1982: 49).

Okuyucusuna soran, ondan yanıt bekleyen, ona haber veren yazar sesine verilebilecek en güzel örneklerden biri Brontë'ye aittir, “Okurum, evlendim onunla!” (2014: 485). Oğuz Atay, “Demiryolu Hikâyecileri – Bir Rüya”da okurunu arar, onu çağırır ve sorar: “Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?” (182). *Fransız Teğmenin Kadını* (1969) romanında anlattığı hikâyenin kurgusuna ilişkin açıklamalar yapmaktan kendini alıkoyamayan John Fowles okurunun zihnini okur ve onlar adına sorar adeta: “Şimdi diyeceksiniz ki nerden çıktı bu karakter!” Okuruyla en tatlı söyleşen, gücünü okurun hayalî varlığından alan nefis hikâyelerinden biri olan “Birahanedeki Adam”²⁵da yenilikçi kurgusunun içinden okuruna bakar; kulağı ve zihni geleneksel hikâye anlatıcılığına alışmış bu okurla adeta şakalaşır. 1953 yılında Varlık Dergisinde: “Kendimize yazmıyoruz, başkalarına yazıyoruz” diyen ve iyi ki yazan Sait Faik de her seferinde emin olmak ister duyulduğundan; sanki telden tele sorar, pür dikkat dinler okurunu; zihin zihine olmak ister onunla; insan insana!

Sesimi duyan var mı? Yazar insandan okuyan insana! Biraz da “Nasıl Yapmalı?” diye soran Çernişevski²⁶’nin duyduğunu hayal ederek, “yeraltından” sorar Dostoyevski: “İnsan yaratmayı ve yol açmayı sever, bu

25 Lüzumsuz Adam, 2013

26 Çernişevski, *Nasıl Yapmalı?*, 1863.

tartışılmaz bir şeydir. Ama neden yıkımı ve kaosu delicesine sever? İşte bunu açıklayın bana!” (Dostoyevski, 2013: 54).

Okurunu karşısında düşünüp onun varlığını arayıp bulan, ona seslenen yazar, Baudelaire’in “Kötülük Çiçekleri” ya da “Elem Çiçekleri”nde hesaplaşır da okurla şiirinin sonunda: “Sen de tanıyorsun can sıkıntısı denen bu zarif, bu nazik canavarı, sen, ikiyüzlü okur, ikizim, benzerim benim!” diyecektir okura (Baudelaire, 2001: 16). T.S. Eliot “Çorak Ülke” şiirinde, insanın insanı acımasızca öldürdüğü soğuk kışın baharında, “Ölülerin Gömülüğü” bölümünü kapatırken Baudelaire gibi seslenir okuruna: “Sen, ikiyüzlü okur! Benzerim, erkek kardeşim benim” diye seslenir okuruna (Eliot, 1990: 45).

Margaret Atwood yıllar sonra ikisini de tiye alarak “haydi gelin şimdi de aptal sarışın diyip durduğumuz kadınları övelim” çağrısıyla başlayan “Let Us Now Praise Stupid Women”²⁷ adlı türlerüstü eserinde okurla daha en baştan, başlıktan, bağ kurar. Hadi gelin, beraberce bu kadınları edebiyat dışı bırakmış o pek vakur geleneğe, Baudelaire’e ve Eliot’a ve edebiyat tarihini büyük harflerle yazanlara, peki neymiş ikiyüzlü okurum, benzerim: Peki “Sen iki tane yüzlü okurum, tıpa da tıpım, kızkardeşim benim” karşı çıkışıyla seslenmektedir. Eliot’ın Baudelaire’e saygıyla aldığı ifadeyi ters yüz ederken hem Baudelaire’e hem Eliot’a hem de okuruna seslenir Atwood.

Sait Faik’in dediği gibi, evet kendine de belki ama asıl karşıdakine yazar insan; hatta kimi zaman, yazarken de yanındaymış gibi söyleşerek yazar. Edebiyattan insan manzaralarının en keyiflilerini oluşturur bence bu söyleşmeler, bu karşılaşmalar: “Hastayım, daha düzelemedim, iki gözüm okurum, bu mektubu da yatağımdan yazıyorum... Farkına varmadan ölüvermek de var, fena mı sanki? Fena değil ama sıkıyor insanı, düşünün bir kere...” diyor Nurullah Ataç “Darmadağın” adlı yazısında (66). “Hastayım benim sevgili okurum” diye başlayan “Sayıklama” adlı yazısı “Sağlığını dilerim benim sevgili okurum” diye bitiyor (62,66). “Ey benim tanımadığım okurum. Neden böyle diyorum size; belki de tanıyorum sizi. Belki daha bu sabah gördüm sizi, selamlaştık, geçiverdiniz yanımdan...” dediği 1 Mayıs 1951 tarihli “Var Olmak” başlıklı yazısını ise “Ey benim tanıdığım, yahut tanımadığım okurum, ey benim belki de olmayan okurum, hoşça kalın.” diye bitirir (47).

Ataç’tan devamla “Sayın okurum/ okurum efendim/ okurum, ey benim benzerim (yalnızlık)/ nasılsınız, iyi misiniz benim okurum/ canım efendim/

27 Good Bones and Simple Murders, 1994.

canım okurum/ diye başladığı yazılarından biri olan “Başka Bahar” okuruna sunduğu sempati dolu öğütlerle bitir: “Erdiğiniz baharları kaçırmayın benim okurum, hiçbir hülya gerçek kadar tatlı olmaz, aldatmayın kendinizi” (139).

Okurum benim; ya da şu an bunu okuyan canım insan. Pek çok yazar insan gibi Nurullah Ataç da denemelerinde sık sık, hayalinde yanında canlandırdığı bir kişiyle söyleşir durur; ona seslenir, soru sorar. Bu soruları sorarken başka yazılarının taslağını oluşturur; yeni yazılarının konularını bu “hayali kişiyle” kafa kafaya yaptığı sohbetlerde bulur. Bazen Allıdır bu kişinin adı, bazen Kezban, sonra Ayşe. *Prospero ve Caliban* adlı deneme kitabında edebi üretimde çoğunluğun zevkine mi yoksa idealimizdeki estetik öğelere mi riayet edeceğiz tartışmasını da böyle insan insana diyalogla yapmayı yeğler Ataç. İster istemez çoğunluğun beğenisine boyun eğmenin ve çoğunluğa uymanın, yeniyi bulmanın da bir yolu olup olmadığını soran Allı’ya hiddetle yanıt verir: “Bu ne biçim söz Allı! Sen benim damarıma basmaya mı geldin. Sen ben değil misin? Benim söylediklerimi sen de mi böyle yanlış anlayacaktın” diyerek sinirlenir, durur (5). Neden ortalama bir beğeniye göre yazmaması gerektiğini uzun uzun tartıştıktan sonra öz düşüncesini toparlayıp yeniden ifade eder:

Bir mollalar çağı yaşıyoruz, Allı, kapkara bir mollalar çağı. Kişi oğluğu istediğince, istediği gibi düşünmeğe komiyanlar, bu yeryüzünde ancak bir türlü düşünüş, bir türlü yaşayış olmasını dileyen mollara çağı... Ben de kalkmış, Prospero’muz yok diye dövünüyorum! Mollalardan Prospero mu çıkar? Bir Prospero çıksa, bir adaya sürmekle de kalmazlar, bütün betikleriyle birlikte kendisini de yakıverirler...

Yorulдум, Allı, git artık, git artık da sessizce ağlıyayım, sessizce dövüneyim Prospero’muz olmamasına (38).

Yazılarını hep okura seslenişle biçimleyen yazarlara, ona “Okurum efendim, canım efendim” diyerek yazanlara en güzel örneklerden olan Ataç, bu tutumunu çok hoş biçimde örnekleyerek *Diyelim* adını verdiği deneme kitabında insan insanlığı, çok sevdiği hayvanlar üzerinden de anlatıp düşündürmek ister:

‘Köstebek kardeşim!... Benim karınca bacım!...’ demeğe kadar gitmek belki aşırıdır ya, ne yalan söyleyeyim? hoşlanmam hayvan sevmiyenlerden. İnsanları sevebileceklerine de pek inanmam [...] Hayvanları işlerine

yaradıkları için sevenler vardır ben ona hayvan sevmek
demem. Kasabın koyunu sevmesi gibi... (104-105)

Allı gibi Keziban ile söyleşmeleri edebiyat çevrelerinde eleştirilere konu olmuştur. Hatta Ali Ölmezoğlu adlı başka bir yazar da Keziban adlı hayali kişi ile söyleşmeye başlar ve Ataç bunun üzerine “Başka isim mi yoktu Ayşe ya da Zeynep deseydi bari hoş Keziban benim tekelimde değil” diye serzenişte bulunsa da sonunda, “Demek ki hala gençlere ilham olabiliyorum.” der; hatta bunu Keziban’a söyler: “Zannettiğim kadar ihtiyarlamamışım Keziban, başka baharlar umabilirim.” (Doğan, 2020: 12-13). Bu sohbet daha sonra 1940’ta Necmi Rıza’nın dönemin saygın karikatür dergilerinden “Akbabadaki”, köylü kadını Keziban ile alay eden tahakkümcü şehirli elitist bir erkek tasvirinde yer bulur. Ataç “Haber Postası’nda” 1940 yılında cevap verir bu tasvire, elbette Keziban yine hayalindeki okur kişi ile söyleşerek: “En çok da hamur açar halde çizmelerine kızdım seni hâlbuki daima işsiz elinde kitapla gözlerimin önüne getirmiştin seni; hem benim kadar çirkin tasavvur etmemeleri lazımdı. Güzel olup olmamana diyeceğim yok ama iş görmemen lazımdı.” derken hayalindeki okura bolca okuma zamanı verilmesini talep eder (Doğan, 2020: 13).

“Ayşe’ye Mektuplar” seslenişler ise edebiyatlı aşk mektuplarıdır: “Âşık gibi sözler mi söylüyorum, mümkün, bir hayale bir aşka âşık olmak mümkün; her aşk ilhamını gerçekten alsa bile daima içimize doğan bir vehim bir hayal değil midir?” (Doğan, 2020:15).

Bir *conversatio* arayışıdır okur insana sesleniş... Haldun Taner’de dönemin suya sabuna dokununca sorun çıkan ortamında, içinde bir eleştiri barındırır biçimde, “Devekuşu”na yönelir: Derlemeye adını veren “Önce İnsan” adlı yazısı “Politik icaplar mı önde gitmeli yoksa vicdanın sesi mi?” sorusuyla başlar (Taner, 1987: 64). Hemen “Hayır devekuşu, bu sefer anlatacağım şey bizim buralardan değil, Fransa’dan” diyerek anlatır: Polis, aranan Cezayir Milli Hürriyet Cephesi şeflerinden Seyit Ali’yi, evinde sakladığı için suçlu bulunan Rahip Mathiot’u suçlu sandalyesine oturtmuştur (Taner, 1987: 64). Peki, suçlu mudur rahip, kendi ülkesini savunan birini koruduğu için:

Buradaki, “milli menfaatlerimiz, devlet görüşümüz, amme selameti, büyüklerin arzusu, insanlığın mihenk taşı politik icaplar, görülen lüzum üzerine gibi formüllerin ardındaki zihniyet, her olayı vicdan ölçüsüne vurma huyundan bizi her gün biraz daha uzaklaştırıyor. İnsan toplumlarının

kalkınması, bu dar zihniyete Rahip Mathiot gibi meydan okuyuşların çoğalması, direnmesi ile olacaktır gibime geliyor. Böyle düşündükten ve bitirirken sorar: “Sen bu kanıda değil misin, Devekuşu?” (Taner, 1987: 65).

“O günler çok uzak mı dersin” (48), “Öyle değil mi Devekuşu” (60), “Ne yalan söyleyeyim Devekuşu” (72), “Hay aklınla yaşa benim akıllı Devekuşum” (107), “Politika kolay mı, ne sandındı sen Devekuşu” (109), “Böyle gelmiş böyle gider Devekuşu. Herkesle gelen düğün bayram” (135), “Hoşça kal Devekuşu” (70) diye başlar bitirir yazılarını. Zihin zihine, okuruyla çoğalıp güçlenme isteği saklıdır seslenişinde: “Bilmem dediğimi anlatabildim mi” (89) diye sonlandırırken bir başka yazısını, sözünün telsizin öbür tarafına ulaştığından emin olmak isteyen posta ve telgraf teşkilatı görevlisinden farksızdır. Söz adrese ulaşmış mıdır diye sorar durur yazar.

Bence ulaştırmıştır! Yetmiş bir yıllık yaşamında *Şişhane’ye Yağmur Yağmıyordu* (1953), *Fazilet Eczanesi* (1960), *Keşanlı Ali Destanı* (1964), *Eşeğin Gölgesi* (1965), *Ayışığında Şamata* (1977), *Önce İnsan Olmak* (1986)” gibi eserleriyle artık düşünce evrenimizin ayrılmaz bir parçası olmuştur hatta. Taner öldüğü yıl öğrenci olmuştum Ayşegül Yüksel Hocama. Sayesinde anlamıştım ki incelenecek kadar değerli bir anıt bırakmış ardında. Yıllar sonra İstanbul, Moda’da yaşadığım dönemde, Yaver Bey Sokak’taki evimizden çıkıp her sabah işe ya da okula giderken Haldun Taner büstünün önünden geçtim. Altı yıl, yaz kış, yağmur güneş, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü”nü (1963) anarak “Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil” (1978) diyerek onun gibi... Her geçişimde “Lütfen Dokunmayın” (1961) diye eser başlıklarını yakıştıırıyordum ki bir gün değerli büyüğüm, uzun mektupların insanı, edebiyat dostu Ahmet Abim’e anlatmaya başladım büst ile sohbetlerimi. *Conversatio*: Sözü o aldı ve başladı anlatmaya. Büstü hiç boş bırakmayan kuşlar, gündüz gece etrafını saran müdavimler öyle izler bırakmışlar ki üzerinde, Ahmet Abim de bir sabah erkenden kimseler uyanmadan, sabaha daha epey varken, sünger, deterjan, kova üçlüsüyle bir güzel temizlemek için varmış yanına Haldun Taner’ciğinin. Tam başlamış ki bir polis arabası: “N’apıyorsun sen kardeşim? Büste zarar vereceksin! Çekil şöyle!” derken epey ikna gerektiren bir konuşma sonrasında her şey tatlıya bağlanmış ve büst gıcır gıcır olmuş yeniden. Kuşlar, erkenci müdavimler, polis memurları, meraklı kediler, kova, sünger, deterjan, Ahmet Abim ve Haldun Taner; yazar ve okuru, insan insana, yan yana, çoğaltarak, insanca!

“Tuş!” (1951) dedim dinlerken, Haldun Tanerce! Şaşkınlıkla, sevinçle, inançla; seslendim ben de: “Anlıyorsun değil mi Devekuşu? İnsan tükenmez!”

Bundan birkaç sene sonra Amerika, Boston’da telefonuma bir mesaj geldi, sabaha daha epey varken. Korktum, kaygılandım, merak ettim; haksız değilmişim kaygılanmakta: Sırtlarını büstün kaidesine verip çilingir sofrası kuran gece müdavimleri, sabaha doğru kim bilir nasıl bir ruh haliyle kendilerinden geçip büst ile kötü bir sohbete girmişler ve sonucunda ağır yara almış büst. Ne demeli! Haldun Tanerce, onun gazete yazıları derlemesinin başlığında olduğu gibi: “Koyma akıl, oyma akıl!” Sokağımızı, sevdiklerimi, kedilerimizi, anılarımızı, vatanımı özlerken gelen bu haberle ağlamıştım... Belki yanlışlık vardır dedim, durdum ama haberler doğru söylüyordu, abim de.²⁸ Bazen de mesaj hiç ulaşmıyordu anlaşılan; şehir hatları, şehir hataları...

Sözcükleriyle, seslenişleriyle, betimlemeleriyle elini uzatır yazar insan insanlığa; bize birlikte dünyalar kurduğumuz insanları verir; hocalarımızı, meslektaşlarımızı, ömürlük dostlarımızı, öğrencilerimizi, sevgililerimizi, yol arkadaşlarımızı verir. Bu sayede daha derin, daha anlamlı, daha zenginleştirici, iç dünyalarımızı paylaşabildiğimiz yarenlikler kurarız. *Rhetoric of Fiction, Craft of Research* (1961) adlı eseri ile sınıflarımıza, *The Company We Keep: An Ethics of Fiction* (1988) adlı eseri ile de pek çoğumuzun kalp kitaplığına giren Prof. Wayne Booth, metnin okurla kurduğu ilişkiyi insan insanlık üzerinden ve o çok eski “Kitap en iyi dosttur” inancından alarak irdeler. Bize hediye gibi sunduğu potansiyel dostlar, toplulukları, elbette toplumları kuran; seçimlerimizi dikkatle, sorumlulukla yapmamıza yarayan, anlayışı, takdir edişi, insan olmanın ne demek olduğunu soran ve yanıtlar sunan dostlar.

O halde, evet, *conversatio*: Metin, okur insan ile yazar insanı birbirine bağlar: Bunun en güzel örneklerinden biri 18. Yüzyıl İngiltere’sinde Samuel Richardson’ın *Pamela: Virtue Rewarded* (1740) adlı romanı okurlarının belki taşradan çıkıp her şey pahasına bir iş, güzel elbiseler, duygusal ve maddi güvence anlamına gelen bir eş bulan mağdur/kurnaz Pamelacılara dönüşmesi gerçeğidir. Edebiyat eleştirmenleri ve kültür tarihçilerinin *Pamelamany*a diye adlandırdığı bir gerçek. Kamusal alanın oluşmasında

28 Bu olaydan kısa bir süre sonra büst tamir edildi ve yerine kondu; Haldun Taner’in adı uzun yıllar yaşadığı Kadıköy’de, Kadıköy Meydanı’ndaki tiyatro sahnesinde yaşamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi mülkiyetinde olan bina İstanbul Şehir Tiyatroları tarafından işletilmekte olan bina 2021 yılında başlayan restorasyon çalışması kapsamında kullanıma kapalıdır. Açıldığında büyük bir kültür ve sanat kompleksi olarak hizmet vermeye devam edecektir.

büyük yeri olan kahvehaneler, hayali insanların, roman kahramanlarının sayesinde de dolup taşmıştı: Genç Werther'in intiharını ²⁹, Madame Bovary'nin ³⁰ kaçamakları hararetle tartışmalara yol açmıştı.

Sadece hararetle tartışmalara değil davalara bile neden olur edebiyat eserleri; örneğin, Rönesans İngiltere'sinden uzanıp 1940'ların Türkiye'sine geçen *Hamlet* yüzünden çıkan Hamlet Davası'na. 1941 yılında Muhsin Ertuğrul'un çevirisini yaptığı, Shakespeare'in *Hamlet* oyununun İstanbul Şehir Tiyatrosunda oynanmaya başlaması üzerine Celaledin Ezine'nin, eserin sergilenişini ve çevirisini beğenmediğini belirttiği bir eleştiri yayımlamasıyla ortaya çıkıp sonrasında alevlenmesiyle Peyami Safa'nın da dâhil olduğu tartışmanın hakaretlere vararak mahkemeye taşınmasıyla ortaya çıkan bu dava, bir edebi metnin nelere neden olabileceğinin en çarpıcı örneklerindendir. ³¹ Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ının (1972) okuma grubu ya da topluluk gibi "tutundurmadan" oluşturduğu birbirine sadık okur ağı da böyledir. Farklı üniversitelerde, çok farklı fakültelerde öğrenci olan, birbirini hiç tanımayan ama romanın etkisinde kaldıklarını bilen ortak arkadaşlarca bir şekilde bir araya getirilen, günler süren sohbetlerle birbirine bağlanan okurların kurduğu sınıksız ve özgür düşünme ağı... Nisan 1995, Ankara, Demetevler-Sıhhiye otobüs hattında, tam Ankara Radyosunun önünden geçip DTCF durağında inmeye davranırken, bir ses duydum: "Baharları kaçırmayın hanımefendi; yazık değil mi bu güzel bahar sabahına!". Bana söylendiğini fark edip, n' oluyor diye şaşkın şaşkın bakarken, sesin sahibi elimdeki *Tutunamayanlar*'ı işaret ederek: "Bat bat da piyonga bileti sat" deyince ben, otobüs, Sıhhiye, Olric, benden yaşça epey büyük bu ceketli kravatlı adam, sessizce izleyen yolcular arasından nasıl geçip fakülteye ulaştığımı hiç hatırlamıyorum ama Oğuz Atay'ın "Bat bat da piyango bileti sat" sözüyle bizi birbirimize bağlayan duygu işte burada, bizimle!

Bazen bu karşılaşmalar tehlikeli oyunlara ³² da neden olmuyor değil. Londra'da yaşayan Bangladeşliler arasında Monica Ali'nin *Brick Lane*'ini (2003) okumayan ama kendilerini küçük düşürdüğünü düşünen birilerinin söyledikleriyle galeyana gelen bir grup gösterici kitabı yakıyor ve yazarını

29 Johann Wolfgang von Goethe, *Genç Werther'in Acıları* 1774.

30 Gustave Flaubert, *Madame Bovary* 1857.

31 Detaylı bilgi için öncelikle <https://www.biyografi.info/bilgi/hamlet-davasi> incelenebilir. 7 Mayıs 2014 yılında Doğu Üniversitesi'nde düzenlenen paneldeki "Türkiye'de ve Dünyada Hamlet Olmak" konuşmam da yer verdiğim tartışmanın genel çerçevesi için şu habere bakılabilir: <https://www.mimesis-dergi.org/2014/05/metin-erksan-ve-turkiyede-hamlet-olmak/>

32 Düşüncemi Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'dan sonra yazdığı *Tehlikeli Oyunlar* (1973) romanını hatırlayarak ilerlettim.

tehdit ediyorlardı. Okurlarla yazarların buluştuğu çizgi, gergin bir ip gibi oldu çoğu zaman. Pek çok yazar yaşamını, bedenini, düşüncelerini koruyabilmek için görünmez olmak zorunda kaldı; nicelerine davalar açıldı, mahkemeler kuruldu ve ne kadar acıdır ki bazıları kendilerini ve yaşamlarını koruyamadılar. Eserleri bizimle konuşmaya devam eden kayıp yazarlar ve onlarla sürdürdüğümüz conversatio...

Yazarlarla öyle canlı ki ilişkimiz öyle ya da böyle her yerdeler, bizimleler. Sayfaların ta ötesindeler; 1862'nin İstanbul'undan çıkıp gelip Ankara'da, tenhada, bir çıkmaz sokak tabelasında birdenbire bize seslenen Fatma Aliye; 50 Türk Lirasının üzerinden bize bakan çevirmen, felsefeci, romancı Fatma Aliye Hanım; bize hayali ve hakikati, hayattan sahneleri ³³ sunan Fatma Aliye Topuz. Bazen de bir çıkmaz sokakta değil de şehrin uzun mu uzun bir caddesinde, dükkân önünde oturan berberin, pantolon paçası yapan terzinin, marketteki kızın, en güzel Americano kahveyi yapmakla övünen baristanın ve bu kahveyi kitap okurken yudumlayan kadının belki kim olduğunu hiç bilmediği bir şairin adını almış o uzun caddede gerçekleşir bu karşılaşma: Rabindranath Tagore! İnsana inancını, kalbe giden yıldızlarca aydınlatılmış yol imgesiyle anlatan, Fatma Aliye'den bir yıl önce Hindistan, Kalkütâda doğmuş şair Tagore'un sesi, hocamız Prof. Ünal Aytün'ün zihninden geçerek Türkçe olarak bize ulaşır: "Senin yıldızının insana gösterdiği yol/ Onun yüreğinin gideceği yoldur/ Hep açıktır/ Ve aydınlatır insanı kendi/ yüreğindeki doğuştan inancın ışıyla" (Sarkar, 43). Bazen de "Huzurevi sokağı abla burası!" diyen taksi şoförüne, sahiden öyleymiş diye cevap verecekken sokağın adını görüp gülümserken duyarız yazarız sesini; taksicinin sesi yazarınkine karışır: "Burası abla, Halit Ziya": "Hayat bu muydu? İki kalbi kendi hallerine bırakmamak bu hayatın zalim bir kanunu muydu?" (Uşaklıgil, 2020: 156).

Yazarlar... Bilmedikleri ülkelere, zamanlara, iklimlere, dillere ulaşan isimler artık onlar. Hiç bilmedikleri dillerin insanlarınca çevrilen; en güzelleri insan insana olunca gelen çevirilerle. Solukdönüm kitabıyla 2023 Cevdet Kudret Edebiyat Ödülü'ne layık görülen şair, çevirmen Cem Yavuz: "Çevirmek istediğim şairle bir tür ruhsal akrabalık kurmuş olmayı önemsiyorum. Bir özdeşleşme imkânı arar ve gözetirim diyor" (Yavuz, 2023). Eliot ile Nerval ile Jozyef Attila ile W.B. Bayrıl adlı sanatçı arkadaşı ile kuruyor bu ruh bağını. Rilke'ye "Rilke Yoldaş" diyor. Bütün şiirlerini dilimize kazandırdığı Celan ile öyle sıkı ki ilişkisi, bence Celan'ın "Bir

33 Fatma Aliye'nin *Hayal ve Hakikat* (1891) ve *Hayattan Sahneler* (2002) kitaplarından esinle devam ettiği için italikle yazılmıştır.

şiiirle, tokalaşma arasında fark görmüyorum” sözünü haklı çıkararak selamlamasını artık “Celanlar!” diye yapıyor. Çevirmen insan ve yazar insan; yan yana, peş peşe!

Değerli çevirmenimiz Fuat Sevimay, o kadar seviyor ki Joyce Baba’yı, çevirmeni ile James (Joyce)’in İstanbul sokaklarında kolkola gezdiği, Kadıköy’de, Beyoğlu’nda, Karacaahmet Mezarlığı’nda dertleştiği *Ulysses*³⁴ kalıbında salınan romanını yazmıştır. Joyce estetiği ile, onunla geliştirip sevdiği o özel dil ile. Çeviri ile yazarlığın sınırlarının muğlaklaştığı bir kucaklaşma diye okuduğum *Benden’iz James Joyce* (2020). Svevo, Joyce, Pirandello, Huxley, Oscar Wilde.

Annesi Sevin Okyay ile J. K. Rowling’in *Harry Potter* dizisinden *Azkaban Tutsağı* (1999), *Ateş Kadehi* (2000), *Zümrüdüanka Yoldaşlığı* (2003) kitaplarının çevirmeni Kutlukhan Kutlu, “Edebiyat başkası olma simülasyonudur”, okuduğum Agatha Christie polisiyelerinde, Hercule Poirot ve Miss Marple nasıl konuşuyorsa, ben de çeviri yaparken içgüdüsel bir şekilde o ifade biçimlerine uzanıyorum derken bu kucaklaşmanın kalabalık, çok insanlı bir süreç olduğunu anlamamızı sağlıyor:

Ben, “yazar olma” simülasyonuna girerim; yazar, “karakter olma” simülasyonuna girer; editör, “ben ve yazar olma” simülasyonuna girer. En son okura gelir iş ve o da, bu birçok insanın beyninin etkileşiminden ortaya çıkmış, damıtılmış, mümkünse doğal bir dille ortaya konmuş eserin keyfini çıkarır. Dolayısıyla da çeviri, aslında birçok zihnin ortak yaratımı olan bir şeydir ve bu ortak yaratım, okurun kendi yaratıcılık sürecini tetikler (Kutlu, 2015).

Filistinli şair Mahmut Derviş’in şiiri bu sesleri bir araya getiren kocaman, kapsayıcı, gözenekli çok sesli bir alan yaratır; ona göre şiirinde sadece kendisinin değil, başkalarının da sesi vardır ve bu ses ne kişisel ne de bireyseldir. Derviş’in “kolektif lirizm” diye adlandırdığı bu ses bugün belki duymaya ve duyurmaya en çok ihtiyacımız olan ses, A. Kadir ve Süleyman Salom’un çevirisinde Türkçe’de can bulur “Filistinli Sevgili” şiirinde hepimize doğruluyor:

Aynalar oldu paramparça,
yığıldı içimize
acı üstüne acı.

34 James Joyce: *Ulysses* 1922.

Topladık sesin küllerini
getirdik bir araya.
Böylece söyler olduk
acılı türküsünü yurdumuzun.
Hep birlikte sazın bağrına
ektik bu türküyü,
evlerin damlarına taş fırlatır gibi
fırlattık attık bu türküyü,
alın, dedik,
sancıdan kıvranan kalplere.

Eskiden olsa okuyup okuyup anlamayacağım Metin Eloğlu, bu kez okuyunca hemen anladığım, *Eskiden Olsa* kitabında yer almış “İnsan” başlıklı şiirinde anlatıyor çocuk: “Bir ara sordu amcam/ Büyüyünce ne olacaksın/ Ebe mi öğretmen mi/ Yoksa terzi mi// Ne yalan söyleyeyim/ Önce insan olucam/ Peki hangi insan!” (Eloğlu, 2014:130).

Hangi insan: İsmet Özel’in “Üç Firenk Havası” şiirinde yakındığı “şehrin insanı, şehrin insanı, şehrin, bozuk paraların insanı, sivilcelerin, pahalı zevklerin, ucuz cesaretlerin” insanı mı? (Özel, 2013: 204), Ziya Osman Saba’nın “geçtiği yerde ot bırakmayan insanı” mı? (Saba, 2003: 98). D.H. Lawrence’ın öfkeyle andığı “How beastly” dediği görünüşte kibar vahşi burjuvalar mı? Seamus Haney “Human Chain” (2010) eserindeki anne, baba, kız çocuğu, eş rollerindeki insanlar mı? Fernando Pessoa’nın heteronimlari. Yazar dostunun romanına konuk olan yazar insan: Maggie Gee’de Bernadine Evaristo. Satırlardan taşıp insanına ulaşan insanlar.

Hangi insan? En çok insanın acısını almaya giden insan mı? Bitmesin diye insan! Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın dediği gibi “İnsan Tükenmez”³⁵ ifadesinden esinle Fethi Naci şöyle diyor şiir hakkında: “İnsan diyorum; zamandan mekândan tecrit edilmiş soyut insan değil tabii. Yaşadığı toplum içindeki insan, bu toplumu daha ileriye doğru değiştirecek toplum katının insanı”, der ve Melih Cevdet’ten aldığı, “Düşünüşleriyle, davranışlarıyla, öbür insanlar için sis çanı gibi insanlar” imgesiyle, şair insanda insan imgelerinin tükenmemesi gerektiğini, çünkü şairin önemli bir görevi olduğunu savlar (Naci, 55). Değerli hocamız Prof. Dr. Ünal Aytür, “Şiirin Gücü” başlıklı yazısında bu düşünceyi destekler biçimde şöyle der:

35 Dağlarca’nın *Üç Şehitler Destanı* adlı kitabında yer alan “İnsan Yenilmez” şiirinden esinlendiği düşünülebilir. *Bütün Şiirleri I*. sayfa 568, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Bilim insanı yaptığı iş gereği birebir anlamlı ve tek boyutlu bir dil kullanır. Amacı bilgi iletmektir, o nedenle zihnimize seslenmeye çalışır. Şairin amacı başkadır. Onun işi bilgi iletmek değil, kendi yaşadığı, gözlemlediği ya da hayal ettiği bir olayı, bir durumu okuyucusuna da göstermek, hissettirmek, yaşatabilmektir (35).

Bir öğretmendir, rehberdir, yol arkadaşıdır şair o halde.

Tanpınar, 1956 yılında davet edildiği IV. Eğitim Kongresi'nde "Pedagoji" üzerine konuşmasında, Yahya Kemal'den alarak "İnsanın ufku insandır" der ve ekler "Çocuğun ufku çoğu zaman hakiki hocadır" (Tanpınar, 2002: 102). "Mücevherlerin Sırrı" kitabında, romanda her şeyden önemli olan şeyin "İnsan... Herşeyden evvel insan, bütün etrafıyla insan ve onun havası" olduğunu söyleyerek bugün bize insani bilimlerde, edebiyat çalışmaları alanında aldığımız sorumluluğa ilişkin, mücevherin sırrına ilişkin sırrı fısıldar (Tanpınar, 2002: 235). Tıpkı Sohrab Sepehri'nin insan nasıl olmalıdır sorusuna cevap niteliğindeki şu şiirinde fısıldadığı gibi:

Ve Bir Haber, Yoldaki

bir gün
geleceğim ve bir haber getireceğim
damarlara ışık saçacağım
ve sesleneceğim içerden:
ey sepetleri uykuyla dolu olanlar!
elma getirdim, elma
...kızıl güneş.
geleceğim.
dilenciye bir yasemin vereceğim,
cüzamlı güzel kadına da
yeni bir küpe...
köre diyeceğim ki: bak, nasıl da güzel bahçe!
çerçi olup dolaşacağım sokakları
ve sesleneceğim:
çiyci geldi, çiyci geldi, çiyci!
yoldan geçen diyecek:
sahiden de karanlıktır gece.
ve samanyolunu vereceğim ona.
köprüdeki kötürüm kızın
büyük ayıyı asacağım boynuna.

bütün küfürleri süpüreceğim dudaklardan.
bütün duvarları yıkacağım yere.
haramilere diyeceğim ki:
gülümseyiş yüklü bir kervan geldi!
bulutu parçalayacağım.
gözleri güneşe bağlayacağım
gönülleri aşka
gölgeleri suya
dalları rüzgara
sonra bütün bunları birbirine
ve çocuğun uykusunu da
cırcır böceklerinin mırıltılarına bağlayacağım.
uçurtmaları uçuracağım gökyüzünde,
saksılara su vereceğim.
geleceğim.
atların, sığırların önüne
okşayışın yeşil otunu serpeceğim.
susuz kırsığa çiy kovanını sunacağım.
yoldaki yaşlı eşiğin sineklerini kovacağım.
geleceğim.
ve her duvarın başına bir karanfil dikeceğim.
her pencerenin altında bir şiir okuyacağım.
her kargaya bir çam vereceğim.
yılana diyeceğim ki: kurbağa nasıl da fiyakalı ama!
barıştıracacağım.
tanıştıracacağım.
yol alacağım.
ışık içeceğim.
seveceğim.

(Sepehri, 2001: 37-38).

Humanitas eğitimimiz "İnsan?" diye sorarken; transhümanizm, posthümanizm, antihümanizm gibi yeni humanismelerin içinden geçerken, yeniden soralım diye! İnsani bilimciler olarak ve bu eğitimi veren, laik, aydınlanmacı, farklılıkları zenginlik sayan, bilimin ve aklın yolunda ilerleyen, üretken, eşit paylaştan, demokratik, tam bağımsız, humanist kuruluş ideallerin izinden şaşmayan, evrensel bir humanities eğitimi veren ve bu alanda bilimsel, yaratıcı düşünce üreten bireyleri olarak yeniden ve yeniden soracağız: Peki, kimdir insan? Nasıl olmalıdır? Ne yapmalıdır

insan? Zengin iç dünyaları olan insanları yetiştirmek, daha da önemlisi o insanlardan olmak, EDUCATE, insanın içindeki iyi olanı çıkarmak, dünyanın bizden ibaret olmadığı, doğayla ve tüm canlılarla birlikte titreştiğimiz farkındalığıyla kutlamak insanı ve insanın üretimlerini. Kuşaklar arasında, sınıfın içinde ve dışında, uğraşımızın her aşamasında insanın conversatio arayışına cevaplar arayarak, insana kulak kesilerek...

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, S. (2002). *Alemdağ'da Var Bir Yılan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aysan, B. (2008). *Düello Bütün Şiirleri*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ataç, N. (1954). *Diyelim*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Ataç, N. (1958). *Okuruma Mektuplar*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Ataç N. (1961). *Prospero ve Caliban*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Atay, O. (1987). "Demiryolu Hikâyecileri – Bir Rüya". *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Aytür, Ü. (2023). *Destandan Romana*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudelaire, C. (2001). *Kötülük Çiçekleri*. (Çev. Ahmet Necdet). İstanbul: Adam Yayınları.
- Blake, W. (1994). "Kaplan". "William Blake "Kaplan": Bir Yapıbozculuk Uygulaması". Kuram Kitap (4). İstanbul: Kur Yayıncılık.
- Booth, W. C. (1988). *The company we keep: An ethics of fiction*. Univ of California Press.
- Brontë, C. (2014). *Jane Eyre*. (Çev. Nihal Yeğınobalı). İstanbul: Can Yayınları.
- Celali, B. (2014). *Furuğ, Sonsuz Günbatımında*. (Çev. Kenan Karabulut), İstanbul: Telos Yayınevi.
- Defoe, D. (1920). *Robinson Crusoe*. New York: Cosmopolitan Book Corporation.
- Derviş, M. "Filistinli Sevgili". https://siir.gen.tr/siir/m/mahmud_dervis/filistinli_sevgili.htm. Erişim tarihi: 20 Ağustos 2023.
- Dostoyevski, F. (2013). *Yeraltından Notlar*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Notos.
- Eliot, T. S. (1990). *Çorak Ülke, Dört Kuartet ve Başka Şiirler*. (Çev. Suphi Aytimur). İstanbul: Adam Yayınları.
- Eloğlu, M. (1982). *Yine*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Eloğlu, M. (2014). *Bu Yalnızlık Benim: Toplu Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erasmus, D. (2010). *Deliliğe Övgü*. (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Ferruhzad, F. (1989). “Yeniden Doğuş”. *Sonsuz Günbatımı* (Çev. Onat Kutlar ve Celal Hosrovşahi). İstanbul: Ada Yayınları.
- Ferruhzad, F. (1989). “Armağan”. *Sonsuz Günbatımı* (Çev. Onat Kutlar ve Celal Hosrovşahi). İstanbul: Ada Yayınları.
- Ilgaz, R. (2004). *Bütün Şiirleri 1927-1991*. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Kamu, K. (1930). “Kimsesizlik”, *Türk Yurdu*, Cilt 5-25, Sayı 31, Ankara: s. 5.
- Kutlukhan, K. (2015). “Çevirmenlik Yazar Olma Simulasyonudur”. *Keçi Edebiyat Dergisi*. <https://keciedebiyat.com/cevirmenlik-yazar-olma-simulasyonudur/>. Erişim tarihi: 14 Ağustos 2023.
- Kutsal Kitap. (2020). “Eski ve Yeni Antlaşma” içinde, *Yaratılış*, s. 5, Yuhanna. s. 1124-1156. İstanbul. Yeni Yaşam Yayınları.
- Naci, F. (1997). *İnsan Tükenmez*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Neruda, P. (1990). “Ode to Clothes”. *Selected Odes of Pablo Neruda*. (Trans. Margaret Sayers Peden). Berkeley: University of California Press.
- Özel, İ. (2013). *Erbain: Kırk Yılın Şiirleri*. İstanbul: Tiyo.
- Saba, Z. O. (2003). *Cümlemiz Bütün Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarkar, R. “Romantizmden Modernizme Rabindranath Tagore”. (Çev. Ünal Aytür) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2153050>. Erişim tarihi: 20 Eylül 2023.
- Sepehri, S. (2001). *Suyun Ayak Sesleri*. (Çev. Siyaveş Azeri). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Shelley, M. W. (1818). *Frankenstein*. Planet Ebook.com. <https://www.planetebook.com/free-ebooks/frankenstein.pdf>.
- Smith, S. (1985) “El Sallamıyordum, Boğuluyordum”. *Çağdaş İngiliz Şiiri Antolojisi* (Çev. Cevat Çapan). İstanbul: Adam Yayınları.
- Taner, H. (1987). *Önce İnsan Deve Kuşuna Mektuplar 1*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2002) *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*. Haz. İlyas Dirin v.d. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Uygur, N. (1977). *İnsan Açısından Edebiyat*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yavuz, Cem. (2023). “Kalbin Dağlarında Tenha: Cem Yavuz”. (Söyleşen: Vural Bahadır Bayrıl) <https://www.k24kitap.org/kalbin-daglarinda-tenha-cem-yavuz-4370>. Erişim tarihi: 16 Kasım 2023.
- Yuşic, N. (2016). *Ey İnsanlar*. (Çev. M. Bülent Kılıç). İstanbul: Ve Yayınevi.
- Woolf, V. (1996). *Mrs. Dalloway*. (Çev. Tomris Uyar). İstanbul: İletişim Yayınları.